

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ
ВИКЛАДАННЯ**

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ХЕРСОНЩИНИ В УМОВАХ
ОКУПАЦІЇ 1941-1943 РР.**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “бакалавр”

Виконала: студентка 4 курсу 13-431 групи
Спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Освітньо-професійної програми
«014 Середня освіта (Історія)»
Петлінська Юлія Вікторівна
Керівник: к.і.н., доцент Цибуленко Г. В.
Рецензент: к.і.н., доцент Форостян А. Ф.

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база і методологія дослідження	
1.1 Історіографія дослідження.....	5
1.2 Джерельна база.....	8
1.3 Методологія дослідження.....	9
РОЗДІЛ 2 Функціонування аграрного сектора в умовах початкового етапу окупації	
2.1 Діяльність сільських управ в умовах аграрних змін.....	12
2.2 Затвердження змін в діяльності сільських управ.....	18
2.3 Відновлення приватного господарства.....	21
РОЗДІЛ 3 Впровадження податкової системи на підконтрольній території	
3.1 Система натурального оподаткування.....	26
3.2Формування нової податкової системи.....	30
РОЗДІЛ 4 Інформаційно-освітній вплив на сільське населення	
4.1 Освітня політика німецької влади.....	35
4.2 Україномовна преса, як спосіб впливу на свідомість сільського населення.....	37
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	44

ВСТУП

Актуальність обраної теми. Незважаючи на те, що історія українського селянства в роки Великої Вітчизняної війни вже одержала певне висвітлення в історичній літературі, її подальше поглиблене дослідження та висвітлення залишається одним із важливих завдань у створенні об'єктивної історії українського села періоду німецько-радянської війни.

Мета дослідження. Виходячи з актуальності та необхідності у вивченні обраної теми, нами комплексно аналізується повсякденне життя лівобережної Херсонщини в умовах німецької окупації. Щоб реконструювати побутові, господарські й соціальні аспекти, ми визначили конкретні наукові завдання:

- дослідити маловивчені архівні джерела;
- проаналізувати умови встановлення «нового порядку»;
- простежити процес впровадження аграрної реформи на окупованій території;
- з'ясувати специфіку встановлення податкової системи на загарбаних територіях;
- проаналізувати умови життя людей, котрі підпорядковувались владі німецьких окупантів ;
- розкрити специфіку повсякденного життя в сільській околиці;
- подати аналіз основних аспектів повсякденного життя.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1941 року по 1944 рік- період, що і до цього часу залишається мало висвітленим в історіографії окупаційного періоду в сільській околиці.

За початковий термін узятो 1941 рік, коли відбулася окупація території Херсону військами Третього рейха та його союзниками. А верхня межа – 12 квітня 1944 року, коли

було звільнено від німецьких солдатів останній населений пункт Херсонщини, а саме залізничну станцію Чонгар.

Територіальні межі охоплюють територію лівобережної Херсонщини.

Об'єкт дослідження. окупаційний режим часів Другої Світової війни.

Предмет дослідження Діяльність сільських управ та громадських господарств лівобережної Херсонщини в умовах окупації та умови життя селянства.

Практичне значення полягає у можливості використання матеріалів у подальшому вивченні проблематики німецької окупації, як на території Херсонщини так і в Україні в цілому. Дослідження зроблено на основі архівних матеріалів, тому роботу можна застосувати при написанні підручників тематичних або узагальнених посібників краєзнавчого характеру.

Апробація статтю на тему окупаційного періоду було надруковано у збірнику матеріалів XIV (III) Всеукраїнської наукової конференції молодих членів, аспірантів та студентів «Проблеми регіональної історії України».

Структура роботи. Наукова робота складається з вступу, чотирьох розділів, списку використаних джерел та літератури, що складає 72 найменувань з яких 28 становлять джерела, містить 2 додатки. Наукова робота викладена на 54 сторінках з яких 44 становить основний текст.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА І МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Історіографія, що стосується обраної теми для дослідження, умовно можна поділити на радянську, українську та зарубіжну. У нашому дослідженні приділена увага радянській та українській історіографії.

При вивченні історіографії радянського періоду слід звернути увагу, що з середини 40-х і до кінця 80-х років наукова література знаходилась у рамках історико-партійного дискурсу. Майже кожна наукова публікація, котра була пов'язана з дослідження окупаційного режиму на території СРСР і України, висвітлювала злочинні дії німецької окупаційної адміністрації, та надмірну жорстокість щодо місцевого населення. Інші ж теми висвітлювались дуже рідко.

При вивченні праць радянського періоду в першу чергу слід звернути увагу на десятитомну «Історію Української РСР»[42] так у 8-му томі «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» висвітлено питання, що стосуються питань – плани Вермахту щодо України; репресивна політика окупантів та заходи щодо вивезення населення на примусові роботи до Німеччини.

Важливе місце серед досліджень радянського періоду займає багатотомне видання «Історія міст і сіл УРСР»[40]. Це була перша фундаментальна праця, котра висвітлювала історію населених пунктів окремих областей України. При вивченні окупаційного періоду слід звернути увагу, що це енциклопедичне видання лише частково і досить коротко висвітлює даний період, адже він був лише одним із епізодів історії міст і сіл, але варто зазначити, що праця містить значну кількість фактичного матеріалу, котрий стосувався німецької політики.

Життя сільського населення в умовах німецької окупації висвітлено в роботі М.Арутюняна «Радянське селянство в роки Великої Вітчизняної війни». Автор спираючись на фактичні матеріали, зробив аналіз стану сільського господарства Радянського Союзу та процес перебудови на воєнний лад. Варто зазначити, що умови життя цивільного населення у праці висвітлено досить поверхнево[32].

Монографія М. Загорулько та А. Юденкова «Крах плану Ольденбург» присвячена соціально-економічним питанням. В праці проаналізовано основні принципи «нового порядку» в соціальній та економічній сфері [39].

Всі вищезазначені праці мають важливе значення при вивченні окупаційного режиму, але слід пам'ятати, що в умовах Радянської влади науковці висвітлювали не всі важливі аспекти повсякденного життя населення.

Після проголошення незалежності України на сторінках наукових видавництв почали з'являтися публікації, котрі були позбавлені ідеалізації радянської влади, тому після 1991 року окупаційний період був висвітлений більш повно і правдиво, позбавлені елементів радянської історіографії.

Почали видаватись узагальнені праці, котрі висвітлюють аспекти життя населення під час німецької окупації. Однією з таких праць стало дослідження М. Ковалю «Україна в Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах (1939-1945)». Особливістю цієї роботи є те, що автор акцентує увагу на аспектах життя населення, котрі стосуються нашої теми: умови життя під час окупації, встановлення «нового порядку», адміністративні зміни, вивезення населення на роботу до Німеччини та розвиток української освіти та літератури у воєнний час [44].

Під час вивчення окупаційного періоду, ми акцентуємо увагу на вивченні повсякденності сільського населення, тому буде доцільно використати в дослідженні монографію О. Перехреста «Українське село

в 1941-1945 рр». Саме в цій роботі автор комплексно аналізує економічні, адміністративні, соціальні, аспекти життя населення сільського населення[55].

У праці М. Дубика «Реалізація стратегій виживання в місцях ув'язнення на окупованій території України у 1941-1944 рр.» висвітлюється умови в яких жило населення під час окупації. Висвітлюється жорстокість «нової» влади щодо цивільного населення [37].

При вивченні обраної теми нами задіяно роботу Ф. Турченко «Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945». Оскільки деякі райони сучасної Херсонської області в часи другої світової війни відносились до Запорізької області. Дослідник залучає велику кількість архівних джерел у своїй роботі, висвітлюючи соціальні, економічні, адміністративні аспекти життя населення, та акцентує увагу на розвитку медицини та культури в умовах « нового порядку» [60].

Важливе місце у вивченні структурних змін села та аграрного виробництва Херсонської області здійснено у працях Г. Цибуленко[62-70], автор у своїх працях досліджує умови життя сільського населення. У роботі «Окупаційний режим за матеріалами фонду р-1520 – сільські управи державного архіву Херсонської області»[65] автор на основі архівних джерел робить комплексну розвідку повсякденності села.

1.2. Джерельна база

Під час вивчення обраної нами теми ми використовували різні за походженням та інформаційним походженням матеріали. Підґрунтям для вивчення окупаційного періоду населення Херсонщини стали фонди Державного архіву Херсонської області.

Одним з найзмістовніших фондів, котрий допоміг дати оцінку «нового порядку» є фонд Р. 1520 «Сільські управи Херсонщини (періоду

нацистської окупації)». В цьому фонді містяться накази обласних комісарів, розпорядки про створення поліції на місцях, про збір податків, інвентаризацію майна, звіти про виконання сільськогосподарських робіт.

Важливим для вивчення теми є фонд 1501 «Районні управи Херсонщини», котрий розкриває особливість запровадження приватної власності на землю. Розпорядження щодо наділу земельною ділянкою. Накази щодо обсягу оподаткування на продукцію та землю.

Фонд 1479 «Обласна надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області», є досить радянізований, в ньому висвітлюється німецька місцева влада тільки з поганого боку вказуючи тільки на один бік медалі, але вивчення цього матеріалу також для нас має велике значення, адже фонд дає можливість оцінити та порівняти Сталінську та Гітлеровську модель господарювання на українських землях та оцінити масштаби втрат за час окупаційного періоду.

У фонді 1469 «Великолепетиська агрономічна контора при сільськогосподарському керівнику району», міститься інформація про ведення тваринництва та списки агрономів-спеціалістів Великолепетиської агрономічної контори.

1.3. Методологія дослідження

Методологія дослідження складається із загальнонаукових та спеціально історичних методів. В основу роботи покладено принципи історизму, наукової об'єктивності, системності та проблемно-хронологічний підхід.

Принцип історизму полягає в тому, що ми обов'язково повинні враховувати досвід минулого, конкретних історичних обставин і особливості конкретної епохи. Принцип об'єктивності включає в себе сукупність різноманітних джерел та їх детального аналізу. Саме на

основі джерельної бази ґрунтується об'єктивна думка дослідника. Системний принцип вимагає комплексних знань конкретного проміжку історії, адже будь-яка подія відбувається в контексті самої епохи, яка має свою специфіку.

До загальних методів дослідження відносяться: аналіз, порівняння, узагальнення, абстракція, індукція, дедукція. Метод аналізу ми застосували під час вивчення праць науковців, котрі займалися темою окупації. За допомогою порівняння ми зіставили джерельну базу і праці науковців для надання об'єктивної оцінки даного періоду. За допомогою узагальнення ми створили цілісну картину досліджуваного періоду та зробили висновки до кожного з розділів.

У роботі застосовується метод наукової абстракції, за допомогою якого зосереджується на найголовнішому матеріалі, відкидаючи другорядні, випадкові сторони. У результаті дослідження отримує цілісну картину суспільно-політичного життя, а не випадкове нагромадження фактів. Зазначений нами спосіб пізнання дозволив прослідкувати характерні риси окупаційного режиму на території Херсонщини.

У роботі було застосовано прийоми індукції та дедукції. Суть індукції полягає в тому, що висновки робляться на базі часткового, одиничного. Ефективність цього методу проявляється під час дослідження суспільно-політичних настроїв населення до окупаційної влади та надання характеристики економічних аспектів життя. Дедуктивний метод допоміг нам при висвітленні особливостей культурно-освітнього життя на Херсонщини.

У роботі ми застосовували спеціальні історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, метод історичної періодизації та метод усної історії.

Історико-генетичний метод ми спрямували на викладення подій окупації у логічній послідовності та виявити причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Історико-порівняльний метод дозволив виявити загальне та особливе досліджуваного періоду.

За допомоги історико-типологічного методу ми виявили та проаналізували соціально-економічні та соціально-культурні типи, тобто створили історичну типологію.

Історико системний метод дозволив створити багатовимірну картину повсякденного життя населення Херсонщини у 1941-1944 роках.

Метод історичної періодизації ми застосували під час виділення декількох умовних періодів : друга половина 1941 р- процес формування німецької окупаційної системи та адміністративного апарат; 1942 р. наростання гітлерівської політики; 1943-1944 р. криза та остаточний крах окупаційного режиму.

Важливе значення має метод усної історії в основу якого увійшли записи спогадів учасників історичних подій на Херсонщині, їхньої об'єктивної реконструкції та інтерпретації. Але спиратись тільки на спогади не варто, але для комплексного аналізу періоду та доповнення інших видів джерел.

Висновки до розділу

Значна кількість праць, присвячених окупаційного періоду, котрі з'явилися на сторінках наукових видавництв, в більшій мірі висвітлювали загарбницьку політику окупантів та ведення бойових дій, партизанські рухи, соціально-економічні та адміністративні питання. Проте аспекти повсякденності, морально-психологічного стану, культури та освіти, висвітлені не повною мірою.

У працях сучасних українських дослідників окупаційний період розглянуто з іншого боку. Зокрема, посилилась увага на повсякденність, психологічні аспекти та на дання оцінки через розповіді очевидців.

Таким чином, ми аналізували умови і специфіку повсякденності залучаючи різноманітну джерельну базу. Адже, у дослідженні окупаційного процесу необхідно аналізувати всі аспекти життя та психологічний стан населення.

З теоретичного боку нами застосовано загальнонаукові (порівняння, узагальнення, абстракція, індукція, дедукція), так і спеціально-історичних методів (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний, метод історичної періодизації, метод усної історії).

РОЗДІЛ 2

ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА В УМОВАХ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ОКУПАЦІЇ

2.1. Діяльність сільських управ в умовах аграрних змін

22 серпня 1941 року Гітлер у своєму записі з приводу подальшого ведення бойових дій проти Радянського Союзу зауважив: «найважливіших і завдань повинно бути оволодінні регіонами України і Причорномор'я, які є найважливішою сировинної продовольчої базою».

У документації Рейху йшлося, що Німеччина повинна використати сільськогосподарський потенціал України для своїх власних потреб. Перш за все українським землям було відведено роль джерела продовольчого та нафтового забезпечення. Одне з перших завдань було якнайшвидше, за рахунок підконтрольних земель, організувати постачання продукції для полегшення Німеччини в Європі [50 ,с.4].

Під час Нюрнберзького процесу головним завданням над військовими стояло вивезення з окупованих земель будь-яких продуктів харчування, які вважатимуться «зайвими». Всі продукти харчування розділяли в конкретній послідовності, а саме: 1) більша частина продукції віддавалася для представника діючої армії , 2) залишки військ на окуповані території, 3) для воєнних що знаходяться в Німеччині, 4) для мирного населення, і в останню чергу для населення окупованих країн [51 ,с.300].

4 липня 1941 року стало стовідсотково зрозуміло, що Гітлер немає намірів залишати українські землі, так як він заявив, що план «остаточного врегулювання» потрібно тримати в таємниці. За наказом Фюрера цього ж місяця було підготовлено генеральний план "Ост", тобто це був план, який був спрямований на колонізацію земель, що повинні приєднатися до Німеччини. Він включає в себе два етапи: перший це був короткостроковий план здійснення якого повинно було

вкластися рамки війни, другий етап довготривалий періодом на 20-30 років. Приведення в дію генерального плану «Ост» 3 липня 1942 року Гітлер у директиві міністрові у справах східних територій Розенберг зауважив:" Слов'яни повинен працювати на нас, а в разі якщо вони не будуть нам потрібні, нехай вмирають. Слід відкинути всі сентиментальні запереченням треба утримати сим народ із залізною рішучістю кажучи по військовому ми маємо вбити від двох до чотирьох мільйонів росіян на рік" [47 ,с.100].

Важливою складовою економіки на окупованій території був аграрний сектор. Тому нова влада, як тільки прийшла відразу перебрала на себе всі управління самостійною сферою, на окупованій території діяли німецькі та українські цивільні апарати, земельних органів, а саме окружні обласні та районні земельні управи. Цивільні земельні управи були головним працюючим інструментом для німецького командуванням, котрі вони застосовували в сільськогосподарських роботах. Усі управи функціонували для організації робіт, вирішення питань агротехніки та землевпорядкування. Окупаційна влада обмежувала права цих управзвуживши їхні повноваження до того, що вони не могли видавати власні розпорядження, накази без дозволу німецького сільськогосподарського командування. Всі роботи з питань планування виробництва та проведення сільськогосподарських робіт, реалізація продукції повністю зосереджувалась в руках нової влади [71,с.156].

Майже всі владні можливості, котрі розповсюджувалися на окупованій території належали гербїтскомїсарам. Свої повноваження вони реалїзовували від іменї Гїтлера. Всї розпорядження вони отримували від генерального комїсара. Для розв'язання своїх проблем мїсцевї мешканцї зверталися до гебїтскомїсарїв. Вони приїздили до мїста, що входили до округу. Час прийому чїтко зафїксований. Комїсар знаходився в певному районї цїлий робочий день. Як правило людей

приймали в місті де знаходилась німецька військова комендатура [64, арк. 69].

Слід зауважити, що в обов'язки гебіткомісарів входили і військово, поліцейські заходи. Наприклад в одному з наказів Олешківського комісара було зазначалося про необхідність покарання, які руйнували порожні будинки людей, котрі займались грабіжем представити до суду та смертної кари, а за порушення комендантської години встановлювалась покарання у вигляді одного року примусових робіт. Під час вирішення якою ж саме моделлю територіально адміністративного устрою буде користуватися нова влада, Німеччина насамперед вважала що встановлення нового порядку має пройти з мінімальними витратами та максимальною доцільністю зміни старої моделі[58, арк. 90].

У райхкомісаріаті «Україна»(РКУ) райони очолили начальники райуправ, сільські громади – старости, міські управи - бургомістри. Гебіткомісари або начальники місцевих військових комендатури призначали керівників структур у РКУ. Відразу стає зрозуміло, що не кожна людина може займати цю посаду, як правило, на посаду керівника ставили людину, яка мала антирадянські настрої та підтримувала встановлення «нового порядку». Людей, котрі отримали вже досвід роботи на керівних посадах, ставили на посади держслужбовців середньої та нижчої ланки [43].

Здійснювалися призначення управителів господарств, котрі підпорядковувалися старості, котра була місцевою людиною [6, арк. 2]. Часто це була особа, котра мала педагогічну освіту (тобто вчена), якщо це не було так, то мала бути поряд з старостою людина освідчена, згідно з цим робився перепис населення [6, арк. 7]. Староста зі своїм помічником і бухгалтером виконували функції цивільної адміністрації і підпорядковувалися районним управам [13, арк. 20]. Так згідно з наказом Олександрштадту 1 липня 1942 року, староста сільради повинен

провести перепис птиці на фермах, поодиноких посідачів, здати звіт необхідно до 6 серпня 1942 року [13, арк. 10].

Старост скликали на зібрання. За не своєчасну явку старост і писарів накладався штраф в розмірі приблизно 100 руб. [8, арк. 12]. Всі функції цивільної адміністрації перебирали на себе старости та їх помічники з бухгалтерами, котрі підпорядковувалися районним управам. Щоб одержати нові вказівки щодо ведення своїх дій, старости невеликих сіл приїздили до місцевої комендатури. У своїх підлеглих старости мали поліцейських, які виконували накази окупаційних адміністративних органів, бургомістра або ж начальника районної управи. Важливо зазначити, що всі представники адміністративних органів повинні були надавати допомогу у розшуку та покарання партизанів, червоноармійців, людям які переховуються ворогів нового порядку [41, с.420].

Обов'язки сільської управи включали в себе вилучення у населення зброї, боєприпасів, радіоприймачів, фотоапаратів, військовий схованок, підтримання вулиць у санітарному стані, а також поховання людей, котрі померли або загинули, регулярне переписування населення та організацію сільськогосподарських робіт [5, с.101].

Важливе місце окупаційним режимі відводилось поліції. Штати якої в сільській управі становило близько 60 -70 осіб. Слід зауважити, що у місцях де населення перевищувала більше 1000 осіб існували поліцейські на місцях, а в селах, де населення складало малу кількість, діяли районна поліція. До лав поліції йшли люди, які не хотіли бути відправлений на роботу до Німеччини, щоб не голодувати та отримати стабільний заробіток. На службі в поліції люди мали владу над мирним населенням. Окремі поліцаї були досить жорстокими до населення, а саме: займались розстрілами, жорстока поведінка із заарештованими, та катуванням людей [36, с.100].

Для вивезення великою кількістю продукції в Рейх передбачалось деіндустріалізація промислових центрів. Слід зауважити, що на початковому етапі передбачалося, що українські землі будуть лише як джерело постачання сільськогосподарської продукції, але після того як відбувся провал блицкригу, плани дещо змінилися. З цього моменту ставку було зроблено на всі галузі виробництва в тому числі і важкої індустрії. Для того щоб план став реальністю, було задіяно цивільне населення та військових полонених, як робочу силу [45,с.31].

Для того, щоб не було проблем під час встановлення нового порядку на окупованій території була призначено людей, котрі управляли господарствами і підпорядковувались місцевим старостам. На них покладалися обов'язки перевірки справності техніки, слідкувати за якістю зернових культур для засіву земель, звітувати про осіб котрі не працювали в господарствах за часів радянської влади, стежити за порядком в селі. На голову господарства була покладена відповідальність за утримання худоби[58, с.55].

Збір урожаю необхідно було проводити, навіть якщо техніка не була готова для цього, замінували її ручною роботою. За збором урожаю пильно слідкували: всі склади ретельно підготувалися для збіжжя, пшеницю необхідно збирати як тільки вона дозріє, а копи складати тільки в сухому стані їх необхідно розміщувати в строгому шаховому порядку, відстань між якими не повинна становити менше 100 м. [61, с.150].

Німецька влада на Херсонщині вимагала до 13 листопада 1941 року провести повну інвентаризацію майна, котре знаходилось в розпорядженні установ та підприємств. Усі колхози повинні якнайшвидше надати звіт про обсяг посівних площ та зернових культур, які мають у своєму розпорядженні. Досить важливо для нової влади була тяглова сила, тому для ведення її обліку було видано спеціальне розпорядження, важливу увагу приділяли коням, тому звіт про них

потрібно було давати не тільки про тих які знаходяться в конюшнях а й про тих ,які знаходяться в тимчасовому користуванні [30,с.48].

Окупаційна влада не хотіла, і не бачила сенсу відмовлятися від традиційних радянських принципів господарювання, так у одного з документів керівництва від 30 березня 1941 року йшлося «... Планове господарство в Україні повинно бути збережена на майбутнє, ця економічна форма з деякими змінами з метою її пристосування до потреб Німеччини і політичної необхідності дозволить керувати народом і виробництвом так, як того вимагають інтереси Німеччини» [45,с.35].

У кінці 1941 році перед гітлерівцями постала проблема із заготівлею м'ясної продукції. Не дивлячись на те, що ферми продовжували свою роботу, однак кількість тварин було значно менше, ніж до початку війни. Свою роботу продовжували виконувати агрономи, фельдшери, інженери, механізатори, садівники та агрономи зерновики [1,арк.86]. Все це не допомогло врятувати ситуації з проблемою переробки врожаю, адже, був великий брак складів та переробних підприємств[72, с. 157].

Ситуація, що склалася не давала можливості вермахту задовільнити свої потреби у продукції. Вихід із ситуації вони вирішили знайти способом вилучення всіх наявних запасів хліба у колгоспах, радгоспах і у населення за допомогою сили [35,с.304].

Неявну проблему нова влада вирішувала шляхом вилучення зерна, що лежало на полях господарства, у скиртах. Для того щоб організувати транспортування та молотіння зерна, було залучено військові частини, адже, силами господарських структур роботу організувати було неможливо. Військові повинні були примушувати населення до збиральних робіт селян та військовополонених, контролювати процес [2, арк.1].

5 серпня 1941 року Розенбергом було підписано наказ про впровадження трудової повинності на окупованих територіях. Наказ свідчить про те, що все населення віком від 18 до 45 років повинно працювати на користь Німеччини. Рішення цього наказу було не остаточне, адже, рейхскомісар «Остланд» і «Україна» на свій розсуд могли збільшувати інтенсивність застосування населення залежно від умов в яких знаходиться село, а також змінювати віковий діапазон, якщо особам віком молодше 18 та старше 45 років могла повноцінно працювати. Як результат, через короткий проміжок часу верхня вікова межа збільшилась до 65 а нижня до 14 років [51, с.27].

2.2. Затвердження змін в діяльності сільських управ

Починаючи з лютого 1942 року на території Херсонщини проходить процес перебудови радянського ладу щодо організації сільськогосподарського виробництва. Німецька влада у своїх зверненнях до населення зазначала, що вони вигнали з території більшовиків готові визволити всіх колгоспників і трудящихся із більшовицького ярма, для цього необхідно здійснити ліквідацію колгоспів [47, с. 33].

Нова влада всіма способами намагалися донести, що вони не загарбники, а визволителів з під влади більшовицького режиму ГебіткомісарШтурмбаннфюрер видає наказ про те, що 4-го жовтня 1942 р.Князь-Григорівці проводиться день врожаю, він зазначає, що вони працюють над відбудовою нової України. Святкування повинно надихати на нові роботи [7, арк. 6].

В Горностаївському районі станом на 21 вересня 1942 рік був встановлений графік робочого дня: з 8 до 12 годин дня перша половина робочого дня, з 12 до 13 годин – обідня перерва, з 13 до 17 годин – друга половина робочого дня. За невиконання графіка штраф становив 100 руб. [6, арк. 32].

Нова влада Ново-Воронцовському рай-коміту 18.01.1942р. видала розпорядження до старост комітетів було пропоновано звести всі господарські машини до ремонт, але наказ було проігноровано, тому в обов'язковому порядку до 15.02.42 якщо не буде виконано старости будуть нести покарання по суворості військового часу [9, арк, 10].

З січня 1942 року проводиться планомірна здача худоби на потреби армії. Від господарств вимагають здачу рогатої худоби корів вагою вище 300 кілограм середньої вгодованості та овець вище 30 кілограм. Дозволялося утримання свині для власних потреб за умови якщо вирощувалося дві свині, одна з яких вирощувалась для держздачі [3, арк. 150].

19.01.1942. Гавриловцірайона рада та райземуправа зобов'язувана була відібрати на здачу м'ясо на потреби вермахту 17 тон живої ваги корів не менше 250 кг відбір за участі старости[9, арк. 17].Станом на 24.4.1942 р. був виданий наказ, що 1942 р кожен двір повинен здати врожаю 2 центнера картоплі, тому населення повинно прослідкувати щоб їм вистачило картоплі і для себе[9, арк. 27]. Згідно відомості про наявність курей маючих в управі розрахувати норм здачі яєць на 1942 р. [9, арк.47]. 16.4. 1942 році в Гавриловці було видано розпорядження ,що староста повинен провести штрафування населення, котрі не здають норми молока, бо план виконується лише на 10% також звернути увагу на нездачу яєць та шерсті – буде покарано [9, арк.50].

Так як сільськогосподарська продукція була досить важливою для нової влади, вони піклувалися про її стан. Щоб тримати все під контролем створювалися одноразові комісії, які повинні слідкувати за процесом переробки зерна комісії входили тільки перевірені люди щоб запобігти крадіжки [38, с. 60].

А 5.02.1942 р. вГавриловській управі надіслати звід по тваринництву. В разі не виконання притягненні до відповідальності [9, арк. 11]. Був виданий наказ про повний огляд тварин її нумерацію, якщо

її нема- занумерувати, провести повний огляд пасовища, прибрати територію і позасипати великі ями [9, арк. 20]. Всі шкіри і хутра, котрі знаходяться у власності совхозів, колхозів або інших осіб повинні бути здані за плату вблищій хутору приймальний пункт [9, арк. 28]. Населення повинно доставити вибракований скот на базу [9, арк. 64]. В Олешках 8 липня 1942р Проійшло вбирання зернових з полів поліція пропонує: 1. організувати охорону полів; 2. поле оборати з усіх боків половою шириною в 1 м; 3. місце для храніння горючого повинні знаходитись на відстані не блище як 100 метрів від поля [56, с. 79].

15 лютого 1942 року був виданий наказ рейхміністра Розенберга у якому йшлося про заміну старої колгоспної системи на «новий земельний лад» [39, с. 350]. Сенс цього наказу полягав в тому, що колгоспи перетворювалися на общинні двори, а радгоспи в земські двори. По факту, всі вони були трансформовані в господарські маєтки, котрі знаходились під наглядом німецького сільськогосподарського керівництва- ландвіртшафтфюрерів. Обов'язки цього чиновника входив об'їзд господарств та контроль щодо виконання поставлених владою завдань. Населення працювало під наглядом старост та управителів, які призначались німецькою владою [4, арк. 43].

2.3. Відновлення приватного господарства

Німецька влада прийняла позицію визволителів українського народу, тому вони готові ліквідувати стару більшовицьку колгоспну систему, котра була насильно нав'язана селянам. Проте вони аргументували перенесення ліквідації на складний воєнний стан. Адже нововведення потребує мирних умов. Тому саме на час війни перш за все необхідно турбуватися про забезпечення населення та військових сільськогосподарської продукції [17, арк. 192]. Збереження старої системи також оправдувалось тим, що саме ця система укорінилась у

населення і саме до неї вони звикли, тому різко її знищувати буде не дієво [16, арк. 29].

Разом з тим відбувалося активне закликання населення до запровадження приватного господарства. Населенню обіцявся наділ землі та робочу худобу в результаті проведення аграрної реформи, але для цього необхідно старанно працювати на благо держави [17, арк. 192].

Задля запровадження приватного господарства було вирішено частково повернути присадибні ділянки, як результат це давало можливість розвантажити колгоспи від землі, котра мало давала врожаю та витрачались зайві кошти і тяглова сила для її обробки. Тому ділянки повертали деяким частково, а деяким у повному обсязі [39, с.43].

Була підозра, що населення може захоплювати ділянки, щоб цього не відбулося, німці встановили порядок повернення землі. Перш за все ділянку повертали колишнім власникам, населенню, котре раніше не мали ділянки взагалі виділялась ціла ділянка, а особи, котрі в своєму розпорядженні мали одну садибу отримували відрізки. Обсяг садиби в максимальному обсязі становив 1,09 га, до цієї площі також враховувалась площа двору табудівлі [57, с. 12].

Разом з тим було заборонено у колгоспу забирати польові землі та території на котрих знаходяться господарські будівлі. Були випадки, що земель не вистачало, таку проблему вирішували за рахунок городних земель, котрі розташовані біля села [16, арк. 159].

Окупаційна влада потурбувалась за принцип законності наділу земель, тому заборонялось відбирати у населення землю, котра була ним куплена або отримана за рахунок розкуркулення, якщо на них йде процес будівлі [20, арк. 51].

У 1939 році було складено акт-список обміну ділянок, саме на основі нього і відбувалося визначення обсяг землі. У випадку, коли цих актів не було, обсяг ділянки визначався на основі виміру присадибної

ділянки, якою користувались на момент аграрної реформи. Але такий принцип використався у випадках, котрі стосувались земель присадибного фонду [53, с. 34].

Зазначалось, що земельні території, на котрих знаходились лісництва та виноградники не повертаються у власність. Але підлягали поверненню всі ділянки (при умові, що на них не знаходяться нові будівництва) прямим колишнім власникам, якщо вони не володіють. Проте до категорії ділянок, котрі не повертались підлягала земля яку раніше були продані [17, арк. 208].

Ділянками обсягом 0,3 га. наділялись працівники громадських господарств, а також службовці, котрі проживали на території села, але не являлись членами господарства[15, арк. 89]. За будь яке порушення принципу розподілу землі вводились покарання. У наказі йшлося, що присадибні ділянки повинні потрапити до своїх власників не пізніше 25 липня 1942 року [20, арк. 51; 19, арк. 135 зв.].

Так як була мета ліквідувати колгоспну систему та запровадити приватне володіння на підґрунті земельних товариств, проводились ретельні переписи дворів, котрі розміщені на території сільських управ.

Кожний населений пункт мав свої власні списки. Всі списки складались за принципом сусідства дворів. Ці списки містили в собі відомості про склад сім'ї та обсяг присадибної ділянки, кількість осіб, котрі працездатні, а також до якої категорії належить двір, позначка, що двору дозволяється отримати земельний наділ. А за умов, якщо двору відмовляли в наділу, їх записували в інший список [42, с. 41].

Весь процес фактичного та практичного повернення присадибних ділянок було покладено на членів комісії, до котрої обов'язково входила староста, начальник поліції та голова колгоспу. Спираючись на «Закон про новий порядок землекористування» не мали право на повернення наділу члени колгоспу, котрі не відпрацьовували свої зобов'язання та порушували накази, розпорядження Нової влади, а також колгоспні

двори, які були не стабільні в політичних поглядах, не мали можливість приватно вести господарство [18, арк. 135-135 зв.; 17, арк. 208].

Німецька влада друкувала плакати з написом « Кожному працелюбному селянинові – своя земля» в яких були висвітлені успіхи впровадження аграрної реформи по території Рейхскомісаріату Україна. Зазначалось, що протягом 9 місяців понад 10% суспільних господарств було переорієнтовані в земельні товариства. А також наголошувалось, що під час проведення цієї реформи було більше повернено землі селянам, чим за радянські часи [17, арк. 209 зв.].

Разом з тим відбувалась масова передача земельних ділянок в користування індивідуальним господарям. Звичайно цей процес відбувався не через обіцянок реформ у агросфері, а через те, що колишні колгоспи та радгоспи не мали стільки спеціалізованої техніки для обробку землі, тому через бажання селян бути приватновласником і використати всі їх ресурси [67, с. 45].

Починаючи з березня 1942 року активізувалась передача в оренду населенню виноградники та невеликі садки. Передача відбувалась на основі домовленостей тимчасового користування. Селянин зобов'язувався виконувати поставки державі продукцію. Обсяг виноградників та садків становило пів гектара на одне господарство [16, арк. 158].

Якщо громадські господарства не мали можливості своїми власними можливостями обробляти землю, то можна здавати її у тимчасову оренду для будь-якої групи населення, але для цього обов'язково провести загальні збори [20, арк. 116].

Німецька влада впровадила систему пільг для того, щоб населення мало можливість працювати в громадських господарствах. «Двори, щовиробили у розрахунку на одного працюючого від «100 і більше» трудоднів до «менше 15» вводився обсяг натуральної здачі вирощеної на орендованих полях продукції (різного зерна та картоплі) з розрахунку від

50 крб. до 130 крб. (відповідно) з 1 гектару по державних цінах. Сім'ям вдов, пристарілих та інвалідів надавалась знижка в розмірі від 25% до 40% від суми нарахованої натуральної здачі. Розмір знижки у кожному окремому випадку встановлювався сільським старостою з послідуєчим затвердженням в сільськогосподарській комендатурі» [16, арк. 167].

За оренду платили 30% від врожаю. Так наприклад якщо врожайність у 2,5 ц/га кукурудзи необхідно було заплатити ренту 75 кілограмів [27, арк. 167]. Варто зазначити, що просліджувалась стрімка тенденція виходу господарств з загальної громади та переорієнтовані на одноосібників [21, арк. 18; 18, арк. 18, 39-40]. Збільшились масштаби оренди. Так у 1943 р, 179,29 га. землі було взято в оренду 126 сім'ями [26, арк. 2-3 зв., 110].

Висновки до розділу.

З самого початку окупації сільському господарстві приділялась велика увага. Щоб аграрний сектор ефективно працював по сільських громадах було назначено гебіткомісарів, старост, поліцейських. Сільська управа відповідала за вилучення у населення всієї зброї, створення списків працездатного населення. Тобто, по суті, староста мав повноваження цивільної адміністрації. За порядком слідкував поліцейський, який підпорядковувся старості.

Так як техніки не вистачало для того щоб вчасно зібрати урожай застосовували всю техніку, котра залишилась у користуванні людей. Всі особи віком від 18 до 45 років (пізніше віковий ценз був змінений) повинні працювати на користь Німеччини.

Хоча німецька влада пропагувала приватне господарство, вона і не поспішала докорінно змінювати усталену форму господарювання до котрої звикло населення. Саме тому на окупованій території одночасно існувало дві системи ведення господарства. Починаючи з 1941 по 1943 роки 912 колгоспів трансформовано у сільськогосподарські громади.

Варто зазначити, що обидві моделі були продуктивними та давали не аби які прибутки.

РОЗДІЛ 3

ВПРОВАДЖЕННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ НА ПІДКОНТРОЛЬНІЙ ТЕРИТОРІЇ

3.1. Система натурального оподаткування

Важливою складовою «нового порядку» став процес запровадження оподаткування. Напрямом натурального оподаткування стало господарство та садівництво. У січні 1942 р. проводились заохочувальні програми по виробництві городини та фруктових плодів. Майже всі присадибні ділянки власники повинні засадити картоплею та городини. Всі дерева, котрі приносили врожай пильно доглядалися та насаджувались. Важливо зазначити, що присадибні ділянки могли легко відібрати, якщо на них не вирощується картопля та різна городини [9, арк. 97; 13, арк. 50].

Впроваджувались особисті норми натурального оподаткування на засів громадських господарств. Для людей, котрі працювали в цих господарствах обсяг здачі визначався за ступенем трудової приналежності. Обсяги здачі зерна та картоплі з двору вираховувались у карбованцях з 1 га посіву за цінами встановлених державою на одну працездатну особу в залежності від кількості відпрацьованих трудоднів станом 1 вересня 1942 р. [16, арк. 167].

Слід звернути увагу, що населення мало можливість збільшити виготовля продукції для своїх власних потреб та на продаж. Більше того, при нарахування податків враховувалися соціальне становище сім'ї. Тож сім'ї котрі залишилися без годувальника, або мали інвалідів нарахувалися знижки в розмірі від 25% до 40% від основного розміру податкового розміру. Обсяг цієї знижки визначався старостами. Є категорія людей, котрі здавали мінімальну норму здачі зерна та картоплина у 50 крб. з 1 га посіву, до цієї категорії відносились

робітники, котрі постійно і старанно працювали на підприємствах [16, арк. 167].

Станом на 1942 рік було встановлено оподаткування на землі, котрі здавались під оренду. Було встановлено принцип та порядок проведення оподаткування: - створювались спеціальні комісії, до складу якої входили старости громади, котра мала в своїх резервах землю здану в оренду та техніку, котра сприяла кращому врожаю ; - весь процес був під контролем агронома, котрий і давав оцінку врожайності; - на основі площі засіву та врожайності встановлювались обсяги сплати податку [46, с. 67].

Станом 1943 рік Скадовською районною управою видано нову регламентацію з приводу приватних господарств. Весь врожай, який було зібрано з землі розміром до одного гектару вважається особистою власністю господаря. При умові, якщо обсяг землі перевищує 1 гектар присадибної ділянки, вважається орендною. Щодо самостійної орендної землі, їх врожай здається в громаду [12, арк. 36].

Разом з тим на території Херсонщини «Нова влада» встановлювала натуральний податок в сфері тваринництва. Так, як м'ясо було сировиною для Вермахту досить важливою, було створено систему заохочення. Населення отримало можливість за плату здавати до контори м'ясо свиней. Але за умови, якщо має вагу не менше 70 кг. Щоб населення мало можливість споживати продукти, їм дозволялося викупити одну вівцю на власні потреби [8, арк. 69]. 3 жовтня 1942 року було видано розпорядження держкомісара України щодо забою худоби [2, арк. 7] населення надавалась можливість різати свиней для власних потреб [66, с. 78].

Населенню надавалось можливість різати свиню на свої потреби за умови якщо на потреби Німецької армії було здано свиню не менше 90 кг, варто зазначити, що якщо особа здавала рогату худобу, то це не давало права різати свиню [17, арк. 120].

Натуральний податок накладали на рогату худобу. Збирали молоко та м'ясо. Для потреб своєї армії Вермахт встановлював обсяг здачі м'яса. Від кожного господарства вимагалось здати корову вагою не менше 300 кг та вівцю більше 30 кг. [10, арк. 168]. «Новою владою» було вирішено примусово вилучувати у населення худобу [20, арк. 70, 80]. Щоб населення мало стимул годувати населення на потреби армії, було встановлено ціну за здану худобу [12, арк. 8-8 зв., 18]. Німецька влада мала потребу в молочній продукції, тому проводився облік корів.

Населення приховувало реальну кількість худобу, адже вбачало, що процес обліку досить не щільний та й існувала можливість продавати м'ясо. Як результат, влада вирішила провести перевірку щодо тварин, котрі не знаходились в реєстрі. За результатами перевірки було конфісковано 10% худоби з деяких господарств [9, арк. 22, 28].

Обсяг молока, котре здавало населення значно знизилось. Щоб зменшити збитки у виготовленні молочної продукції німецька влада видала наказ, щоб населення здавало 50% від загальної кількості молока [13, арк. 36]. Таким чином, уже в січні норма здачі молока з однієї корови становило 35 літрів, а якщо норму не було виконано, то добавляли ще 20 літрів до загального обсягу. Уже в квітні відбулося зменшення у обсязі здачі молока, замість 420 л. на рік здавали 360 л. Кожного місяця здавали старості по 5 л. молока, котре було спрямоване на годування населення [16, арк. 96, 167]. Щоб у 1942 році була можливість установити реальну можливість і норму здачі молока, було проведено перепис рогатої худоби.

Коли у 1943 році були виявленні труднощі через вилучення у населення травин, Державним комісаром України, було покращено умови здачі молока обсягом 550 л. «Цей обсяг було розділено на квартали у першому 50 л, у другому – 240 л, у третьому – 200 л і в четвертому – 60 л». Покращення полягало в тому, що якщо у особи нема можливості здати норму в одному кварталі, то можна цю кількість

молока здати в іншому кварталі, а при умові перевищення норми, зменшувався обсяг на наступний квартал [12, арк. 49-49 зв.].

Німецька влада встановлювала податок на здачу вовни. Обсяг здачі встановлювався 0.5 кілограм з молодих вівцівта 1 кілограм з дорослої вівці [16, арк. 141]. Старости мали можливість штрафувати населення, котре не здавало норму, сума штрафу становила 100 крб. [13, арк. 39].

Разом тим податку підлягало і птахівництво. А саме необхідно здавати птицю та яйця. У 1942 році встановлювалась норма здачі яєць у кількості 4 шт. від однієї курки, котра знаходиться у домашньому господарстві та 11 шт. від державного господарства [10, арк. 156]. У другому кварталі обсяг був змінений у квітні господарства повинні були здати 20 шт., у травні – 30 шт., у червні – 25 шт. яєць від кожної курки. Слід зауважити, що саме в цьому кварталі люди, котрі працювали на господарстві не платили податок яйцями [15, арк. 88, 91].

У липні 1942 року, щоб краще контролювати принцип податкування, проводився перепис всієї наявної у населення птиці. Щоб перепис не був сфальсифікований було сформовано комісію до складу якої входив староста, голова громадського господарства [10, арк. 80; 13, арк. 12]. Німецька влада влаштовувала регулярні перевірки. Як результат у 10% господарств було виявлено велика кількість птиці, котру не було зареєстровано [9, арк. 22, 28]. «У 1941 році було встановлено закупівельну ціну 2,3 крб. за 10 штук на період від 1 березня до 15 листопада та до 3,1 крб. за 10 штук на період від 16 листопада до 28 лютого, в той час коли ціна на яйця на ринку була встановлена у розмірі до 5 крб. за 10 штук» [9, арк. 105].

У 1943 році знову постала проблема з заготівлею кормів, а як результат вирощування курчат було покладено на приватних власників. Щоб надходження податку було стабільним було вирішено збільшити кількість птиць вдвічі [49, с. 89].

Бджільництво також підпадало під податкування. В літку 1942 р. виникла проблема з виконанням норми здачі меду і воску. Ця проблема була викликана погібеллю великої кількості бджіл взимку 1941 року. Комісія проводила ретельний перепис осіб, котрі мали бджіл [10, арк. 92]

Була чітко встановлено норму здачі воску в кількості 200 грам з одного вулика, але податком обкладались тільки ті вулики, де бджоли вижили після зими. Овочевозаготівельні пункти вели облік кількості зданого воску тамеду [9, арк. 80, 56; 9, арк. 32].

3.2 Формування нової податкової системи

У 1941 році до населення Херсонщини було донесено, що встановлюється нова система податкування: подушний, шкільний, на зарплату та прибуток.

Все населення віком від 15 до 65 років обкладалось щомісячним персональним податком у розмірі 3 карбованці. Слід зауважити, що була категорія населення, котра не обкладалась податком. До цієї категорії належали не повні сім'ї, які мали тільки одного годувальника та 5 дітей молодше 15 років, люди, котрі мали 50% інвалідності і не мали можливість заробляти гроші, матері одиночки, або вдови, які мають дитину до 1 року [15, арк. 186-186 зв., 210]. Інваліди не обкладались податками лише при умови, якщо у них було медичне свідоцтво, що підтверджувало 1-3 групу інвалідності[11, арк. 99]. Під час зарплати податок вираховувався автоматично до 25 числа кожного місяця [33, с. 67].

Податок на зарплатню працівників колхозу запроваджувались наступні умови: «зарплата до 50 крб. податком не обкладалась, із зарплати від 51 до 150 крб. податок становив 3 %, для 151-300 крб. – 6 %, для 301-600 крб. – 10 %, для 601-1000 і більше крб. – 15 %. В обсяг цього податку не включався податок із садиби. Податок вираховувався

на кожного члена родини окремо. Для робітників і службовців зарплата або жалування до 100 крб. податком не обкладалась, а норми податку становили для зарплат або жалування від 101 до 300 крб. 5 %, для 301-600 крб. – 10 %, для 601-1000 і більше крб. – 15 %» [15, арк. 186, 210].

Також було запроваджено шкільний податок, котрий входив в силу з 1 грудня 1941 р. Розмір цього податку залежав від керівництва освітнього закладу [21, арк. 186 зв., 210]

Кожний двір обкладався подвірним податком, який залежав від кількості господарства, обсягу присадибної ділянки. Слід зауважити, що і цим податком обкладались не всі, тобто як і у випадку податку за працю, інваліди та вдови та сім'ї в яких немає годувальника [16, арк. 25, 52].

Адміністрація нової влади наголошувало, що всі податки спрямовані на потреби села та району, відбудову лікарень та можливість дітям навчатися в школі [16, арк.52]. Всі податки надходили до райфінвідділів, тому сільські управи не могли без дозволу витрачати податки. Якщо управа знехтувала забороною витрачати гроші, то староста платила штраф своїми грішми [10, арк.165].

Податок накладався і на всі громадські господарства, адже вони були оформлені як юридичні особи. Податок сплачувався як грішми так і продукцією. Податок становив 4 % за МТС та за умов здачі продукції державі, а 8% обкладались інші прибуток [13, арк. 5858 зв.].

Подвірний податок сплачували селянські господарства, під податок потрапляли земельні ренти на садибу, що «обраховувалась із розрахунку 1 крб. з 200 крб. вартості будівлі й коливалась у середньому в межах 2,85–13,3 крб. Податок на будівлю був у межах 0,45–26,6 крб. і нараховувався з розрахунку 1 крб. з 100 крб. вартості будівлі. Податок на худобу становив 20 крб. за корову, 1 крб. за вівцю. Земельний податок становив за 0,5 га 22,5 крб. за 1 га – 47,5 крб. Ця рента коливалась від 16–20 до 110 крб. Прибутковий податок по

господарствам коливався в межах від 40–56 крб. до 138–141 крб. Загальний річний податок з господарства коливався у межах 55– 56 до 161–197 крб., доходячи в окремих господарствах до 438,6 крб» [24, арк. 27, 103-103 зв.].

Особи, котрі мешкали на території сільської громади, але не належали до громадського господарства, також обкладались подвірним податком [15, арк. 102]. Процес сплати податків знаходився під жорстоким наглядом. Старости, котрі не вчасно надавали звіт про надходження податків сплачували штраф[25, арк. 156].

Варто зазначити, що Нова влада не обкладала податками населення не тільки через соціальний стан в родині, але й через природні лиха. Як приклад Долматівська сільська управа (Голопристанський район) у 1942 році постраждала від сильного повені, як результат близько 600-т господарствам не потрібно було сплачувати податок. Сума звільнення від сплати становила від 100 до 600 [18, арк. 18; 19, арк. 5-46].

Робітники та службовці сплачували податок 5% від своєї заробітної плати. Податок сплачували не лише українські організації, а й німецькі на котрих працювало місцеве населення [13, арк. 58 зв].

Слід зауважити, що деякі податки були досить абсурдними, так весь транспорт, в тому числі велосипеди, котрі раніше були взяті на облік, були обкладені податком. Реєстрація велосипеду та його номеру, однокінної, двокінної підводи, номер для підводи коштувало 162 карбованці [21, арк. 167].

Податком обкладались навіть собак. Обсяг податку на першу собаку становив 300 крб, а якщо з'являлись ще собаки, то на них податок зростав на 100 крб. Але були собаки податок за яких не потрібно було платити, а саме для охорони, для сліпих та пастухів [9, арк. 112]. Оподаткування собак відбувалось за принципом їх корисного

призначення, тобто у Голопристанському районі породисті собаки обкладались меншим податком, ніж дворові [16, арк. 154]

Звісно такий податок давав не аби які грошові прибутку німцям. Хоча населення масово вбивали собак, це все одно було на користь держави, адже все хутро необхідно здавати на приймальні пункти, інакше накладався штраф [21, арк. 162; 22, арк. 30].

21 березня 1942 року Рейхкомісар Коха видав наказ згідно якого всі жителі сільських громад повинні виплатити одноразову данину, що давало можливість задовільнити потреби сільських громад. Податок стягувався по душно в розмірі 100 крб. Була категорія населення, котра не потрапляла під оподаткування працівники колишніх радгоспів та їх сім'ї, люди, котрі не працездатні, діти молодше 16 років, родини, котрі згідно своїм доходам мають можливість виплачувати лише основні податки, робітники, котрі нещодавно переїхали до громади [42, с. 78]. Процес збирання податку «розвитку» входила до обов'язків гебітскомісарів [13, арк. 31]. Відкритись від цього податку було неможливо, адже була погроза, що частина громади будуть відправленні до Німеччини в табори [14, арк. 66].

Нова влада створила складну систему оподаткування населення, тому контролювати всі виплати староста не міг. З цієї причини в 1943 році було запроваджено фінагентів, які збирали податки та давали звіт старостам, після чого він передавав його до райфінвідділу [55 , с. 120]. Фінагенти повинні складати списки осіб, котрі сплачували податки. Всі кошти повинні були документально бути підтвердженні всіма квитанціями. За свою роботу фінагент отримував 400 крб.на місяць [25, арк. 158-159]. Не виконання норм суворо каралось різними способами. Що засвідчує фотографія страти херсонців у 1942 р.

Джерело: Фотоальбом № 2 злочинств та руйнувань, заподіяних німецькофашистськими окупантами у м. Херсоні, арк. 7, фото № 13.

Висновки до розділу

Невід’ємною складовою « нового порядку » стало впровадження системи оподаткування. Головним напрямом натурального стало садівництво та господарство. Були категорії населення котре не сплачували податок, а саме сім’ї, які не мали годувальника, або більше 5 дітей. Встановлювався податок на землю, в сфері тваринництва, здачу вовни, птахівництво, бджільництво.

Подушним податком обкладалось населення віком від 15 до 65 років, цей податок сплачувався щомісячно. З Заробітної плати вираховувався відсоток, який йшов на розвиток громади. Сплачувався шкільний, подвірний, господарський, транспортний податки, які давали великі доходи державі.

Сільське населення Херсонщини під час окупації сплачували різнопланові податки на користь держави та своєї громади. Всі сплати чітко контролювались, адже продукція та кошти були спрямовані на потреби Німеччини під час боротьби з Червоною армією.

РОЗДІЛ 4

ІНФОРМАЦІЙНО ОСВІТНІЙ ВПЛИВ НОВОЇ ВЛАДИ НА СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ

4.1. Освітня політика німецької влади

Під час планування діяльності на окупованій території німецька влада не мала конкретного плану дій в освітній сфері, це й не дивно, адже Україну розглядали як поставника сировини. У «Зеленій теці» Г.Герінга йшлося про зацікавленість цим регіоном виключно в економічному аспекті[34, с. 61].

З самого початку гітлерівці чітко розуміли, що територія України є досить великою, тому вони не мають таку велику кількість ресурсів, щоб насильно її тримати під контролем та відновити господарство, саме тому було однозначно вирішено, що шляхом певних поступок потрібно заручитися підтримкою місцевого населення. А ось щодо культурно аспекту в веденні політики спільної думки керівництво не мало [31, с. 56].

Гітлер розумів, що освітній аспект є важливим і не отримується його минути. Але разом з тим він також розумів, що відкривати вищі навчальні заклади можуть стати тім самим підґрунтям, котре потім підірве його режим на окупованій території. Він наголошував:«Кожна освіта, яка заходить за традиційні межі, є небезпечною. Історія вчить нас, що кожного разу, коли людина має освіту вищу, ніж це потрібно для її професії, вона стає носієм революційного руху. Важливішим є те, що інтелігентна українка замість того, щоб вчитися на Україні, виробляла в Німеччині детонатори...»[65, с.157].

Також Гітлер зазначав, що навіть уміння читати є досить небезпечним для німців, адже це дасть можливість читаючи історичні книги з наведеними дійсними фактами, формулювати свою точку зору, котра потім буде штовхати населення до протесту [44 , с. 66].

Рейхсфюрер СС Генріх Гімлер мав своє бачення у проведенні освітньої політиці. Вважаючи, що початкова освіта все таки потрібна, її мета якої повинно бути навчити рахувати та розписуватись, а ось вміння читати є не важливим аспектом, тому для цього відкривати школи не потрібно. Замість цього необхідно у віці від 6 до 10 років робити відбір повноцінних і неповноцінних дітей [54, с. 150].

Подібне бачення як у Гітлера мав Е. Кох, котрий наголошував, що український народ потрібен зовсім не для здобуття освіти у навчальних закладах. Метою окупації є економічний аспект, тому населення повинно працювати у цьому напрямленні, а не сидіти за книгами.

Єдиним прихильником відкриття технічних шкіл та університетів на території України був А. Розенберг, але фюреру ця ідея не сподобалась, тому вона не була навіть взята до розгляду [32, с. 79].

Станом на 8 грудня 1941 року було видано розпорядження щодо функціонування шкіл на території України [50,с.520].Дозвіл на проведення занять отримували лише початкова школа, технічні, сільськогосподарські та лісничі школи. Також дозволялося проводити курси для жінок, що потім буде використовуватися в цілях держави.

Разом з тим вийшла заборонна функціонування всіх гімназій, ліцеїв та університетів. Так як німецька влада не вважала потрібною вищу та середню школу, всі заклади цього ступеня освіти були зачинені.

У всіх школах предмети викладались виключно німецькою та українською мовами. Тому учні 1-3 класів здавали українську мову як іспит. Все це було спрямовано щоб викоринити російську мову на українських землях. Навіть друкувались тексти з написом « Уникайте російської мови, вчить українську [62, с.48].

Влада постійно підкреслювала, що національність повинна стати підґрунтям для української школи. Разом з тим наказувалось надавати мінімальний рівень знань, а саме читати, писати, рахувати і знати основний матеріал з інших предметів. Обов'язковим було викладання

природознавства, яке включало в себе елементи краєзнавства. Саме знання з цього предмету перевірялися по закінченню 4 класу [29, с. 88].

4.2. Україномовна преса, як спосіб впливу на свідомість сільського населення

Вся україномовна преса використовувалась владою як зброя для впливу на населення, адже всі друковані видавництва знаходились у розпорядженні німецької верхівки. Пройшло не так багато часу, як по всіх регіонах розповсюджувались редаговані газети, котрі по своєму змісті і структурі повністю відповідали вимогам адміністративних органів нової влади. Весь час масштаби друку і розповсюдження газет стрімко збільшувались. Наприклад у 1943 році на 30 жителів села припадав один примірник, в цей показник не було враховано сільськогосподарські періодичні видання.

У кожній з газет друкувалась критика щодо більшовицького режиму та політики Сталіна, а також наголошувалось що євреї також є ворогом українського народу. Себе ж німці висвітлювали як героїв, котрі принесуть краще життя населенню.

Дивлячись на те, що саме сільська продукція була важлива для влади, майже всі публікації були спрямовані на сільське населення, саме тому статті висвітлювали всі прорахунки та злочини сталінського режиму по відношення селянства. По суті значна частина статей була певною мірою шаблонною для всієї України, адже її створювали в Берліні, після чого місцеві видавництва на окупованій території добавляли факти з життя регіону та відправляли на друк [52, с. 212].

Джерело: Фонд науково-довідкової бібліотеки. Газети «Голос Дніпра», «Наш путь». 1941-1944 рр.

В пресі були теми, котрі весь час друкувались на сторінках газет по всій Україні. Ці теми на пряму були пов'язані з процесом колективізації, штучним голодомором 1932-1933 рр, та репресіями, які були спрямовані на жителів села. Водночас велася пропаганда щодо неймовірних результатів проведення аграрної реформи, перевагу в зброї та воєнної техніки для ведення війни з Радянською армією.

Саме тому що Німці роблять все для визволення від більшовицького ярма населення повинно йти на зустріч і працювати на користь Німеччини. Тільки за умов покірного виконання населенням свої обов'язків, влада допоможе зламати злочинну радянську систему [51, с.155].

Вагоме місце у видавництвах займає сільське господарство. Весь час йшла пропаганда щодо нового земельного порядку, який ставив за мету повністю і докорінно зломити та викорінити стару радянську систему та звільнити від більшовицького гніту. Згідно реформи давалась можливість вести приватне господарства, адже населенню поверталися присадибні ділянка та виникала можливість здавати землю в оренду [37, с. 163].

Важливе значення приділялось вдалому веденні господарства на підконтрольній території та відгукам населення про покращення умов життя за умов «нового порядку», а також умови життя українських селян у Германії. Звичайно не все, що друкувалось відображало реальну картину життя, але саме цю інформацію видавали за дійсність. А коли позитивна інформація була відсутня, то наголошувалось, що нова влада зробить все можливе, щоб в найближчий час відбулися покращення. Часто в газетах часто друкувалися поради агрономів та скотарів щодо ведення польових робіт, вирощування тварин.

Акцентувалась увага на історії України її використовували як «ключ брехні». На сторінках видавництва часто можна було прочитати історичні ЕСЕ. Наприклад у вересні 1941 р. у Херсонський часопис «Голос Дніпра» під рубрикою: «З історії батьківщини» надрукував статтю: «Відвічний гнобитель України». В ній був надрукований такий текст: «Зараз у нас нова доба в історії України, доба відновлення старої вільної України, яка тільки, що звільнилась від більшовицьких пут. Український народ щиро вдячний німецькому народові та їх Фіреру Адольфу Гітлеру за визволення» [62, с. 47].

Варто приділити увагу тому, що часто друкувалися відомості про діяльність органів місцевої влади та адміністративних установ, це давало можливість висвітлювати всю дієвість та функціонування структур, щоб населення відчувало турботу з боку влади [37, с. 168].

У видавництвах була спеціальна колонка, котра була в якомусь сенсі комунікація з підконтрольним народом. Часто наголошувалось « Ви нам писали», прописувались всі сигнали та скарги населення на органи місцевого самоврядування. Як ми вважаємо, ця інформація може бути фейкова, адже друкована інформація висвітлювала лише легкі та незначні помилки влади. Вся ця «комунікація» була повністю спрямована на те, щоб це виглядало як участь населення у всіх сферах життя держави.

Висновки до розділу

Одностайної думки щодо культурного аспекту на окупованій території не було. Більша частина керівництва вважала не потрібним та небезпечним освітнє населення. Тому було вирішено закрити всі вищі навчальні заклади, а залишити лише початкову школу. Люди отримували початкову освіти, для того, щоб знати елементарні речі і не більше того.

Багато уваги приділялось ідеологічній обробці населення, щоб те прихильно ставилось до ведених змін і виконували всі розпорядження і накази німецького командування. Акцентувалась увага на Радянських промахах та репресіях населення. Весь час висвітлювали перевагу німецької армії на фронтах та звільненню населення від більшовицького ярма.

ВИСНОВКИ

Історіографічний аналіз, який зробив автор дав змогу стверджувати, що науковці висвітлили всі аспекти окупаційного періоду, але належного аналізу на рівні окремих областей та історичних регіонів, зокрема і Херсонщини не отримало висвітлення.

Підґрунтям дипломної роботи слугують архівні матеріали, періодична преса. Опрацювання та аналіз джерел різноманітних за своїм походженням та за ступенем інформативності дало можливість створити комплексну картину повсякденності населення Херсонщини в умовах німецької окупації.

Важливою складовою економіки на окупованій території був аграрний сектор. Тому нова влада, як тільки прийшла відразу перебрала на себе всі управління самостійною сферою, на окупованій території діяли німецькі та українські цивільні апарати, земельних органів, а саме окружні обласні та районні земельні управи. Цивільні земельні управи були головним працюючим інструментом для німецького командування, котрі вони застосовували в сільськогосподарських роботах.

Німецька влада не хотіла кардинально змінювати встановлений порядок господарювання. Все залишитись так, як і було: те що належала державі залишається державним, кооперативне – кооперативам, а те що було особисте - залишається особистим. Нове керівництво вбачало більш доцільніше поєднати приватне і змішану форму власності.

Задля запровадження приватного господарства було вирішено частково повернути присадибні ділянки, як результат це давало можливість розвантажити колгоспи від землі, котра мало давала врожаю та витрачались зайві кошти і тяглова сила для її обробки. Тому ділянки повертали деяким частково, а деяким у повному обсязі.

Німецька влада впровадила систему пільг для того, щоб населення мало можливість працювати в громадських господарствах.

Важливою складовою «нового порядку» став процес запровадження оподаткування. Напрямом натурального оподаткування стало господарство та садівництво.

Слід звернути увагу, що населення мало можливість збільшити виготовлення продукції для своїх власних потреб та на продаж. Більше того, при нарахування податків враховувалися соціальне становище сім'ї.

Все населення віком від 15 до 65 років обкладалось щомісячним персональним податком у розмірі 3 карбованці. Слід зауважити, що була категорія населення, котра не обкладалась податком.

Адміністрація нової влади наголошувало, що всі податки спрямовані на потреби села та району, відбудову лікарень та можливість дітям навчатися в школі. Всі податки надходили до райфінвідділів, тому сільські управи не могли без дозволу витратити податки.

Населення отримувало початковий рівень освіти, а саме закінчували 4 класи. Вища освіта не потрібна для того, щоб працювати на полях, саме тому всі навчальні заклади були закриті.

Німецька влада виставляла себе, як визволителі від більшовицької влади намагаючись це показати за допомогою різних методів в тому числі і преси. На сторінках газет друкувалась інформація, котра висвітлювала всі злочини старої влади. Одночасно описувались покращення умов життя за допомоги німецької влади. Хороше ставлення до селянства у Німеччині, що в результаті призвело до того, що велика кількість населення виявили бажання поїхати туди працювати.

На основі проведених досліджень можна зробити висновки, що у геостратегічних та воєнних планах Гітлера Україна виступала, як постачальник сировини до Німеччини.

Прийшовши до влади окупанти відразу встановили свої порядки та адміністративну владу. Життя цивільного населення регламентувало різними законами, указами та правилами, при порушенні котрих людей карали штрафом концтабором, або смертю.

Дослідивши архівні документи стає зрозуміло, що з одного боку влада і справді не нехтувала жорстокими і нелюдськими методами на шляху досягнення своїх цілей, але якщо поглянути трішки з іншого боку, видавались закони, котрі допомагали слідкувати за порядком, виплачувались зарплати, працювати можна було на своїй присадибній ділянці плативши податок.

Отже, дати однозначну оцінку періоду німецької окупації не можна, адже в їх політиці присутня жорстокість, але разом з тим досліджуючи архівні матеріали стає зрозуміло, що деякі розпорядження були спрямовані на розвиток приватного господарства, озеленіння ділянок, догляд за тваринами і грошова допомога деяким сім'ям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Державний архів Херсонської області (далі ДАХО), ф. Р-1469 Великолепетиська агрономічна контора при сільськогосподарському керівнику району, с. Велика Лепетиха Великолепетиського району Запорізької області (періоду нацистської окупації). - Оп. 1. спр. 20. 110 арк.
2. ДАХО ф. Р-1479 Обласна надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області, м. Херсон Херсонської області. - оп. 1. спр. 7. 89 арк.
3. ДАХО, ф. Р-1479 Обласна надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області оп. 1, спр. 163, 150 арк.
4. ДАХО, ф. Р- 1479 Обласна надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області. - Оп. 1. спр 4. 200 арк.
5. ДАХО, ф. Р-1479 Обласна надзвичайна комісія з розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників на території Херсонської області. - Оп. 1. спр. 2. 140 арк.
6. ДАХО, ф. Р-1501 Районні управи Херсонщини. - Оп. 1. спр. 9 - Списки старост і поліцейських, 14 арк.
7. ДАХО, ф. Р-1501 Районі управи Херсонщини. - Оп. 1. спр. 30 - Листування з сільуправами про збір речей для потреб вермахту, 88 арк.
8. ДАХО. – Ф. Р–1501 Районі управи Херсонщини. - Оп. 1. - Спр. 40 - Розпорядження щодо проведення контролю на окупованій території, 100 арк.

9. ДАХО. – Ф. Р–1520 Сільські управи Херсонщини. - Оп. 1. - Спр. 1 - Накази, обіжники, оголошення гебітскомісара Олександрштадського округу, 140 арк.

10. ДАХО. - Ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини - Оп. 1. - Спр. 2 - Розпорядження, обіжники Олександрштадської повітової та районної управ. – 197 арк.

11. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 3 – Документи (розпорядження, обіжники, відомості, списки) про стягнення податків з населення. (Борозенська сільська управа). – 126 арк.

12. ДАХО. – Ф. Р–1520: Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 6 – Обіжники, оголошення Олександрштадського гебітскомісара та райуправи. – 128 арк.

13. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 9 – Накази, розпорядження, вказівки Великоолександрівського гебітскомісара. – 62 арк.

14. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 10 – Розпорядження, обіжники, директиви, телефонограми Олександрштадської повітової управи. – 143 арк.

15. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 17 – Накази, постанови, обіжники, відозви Генічеської райуправи, агроконтори. – 210 арк.

16. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 18 – Накази, розпорядження, обіжники Голопристанської райуправи. – 222 арк.

17. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 19 – Розпорядження, постанови, обіжники Голопристанськоїрайуправи про проведення сільгоспробіт, ремонтних робіт. – 209арк.

18. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 21 – Відомості, списки, заяви про кількість населення та худоби; видача пайків. – 57 арк.

19. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 22 – Списки військовополонених, працівників сільупраи, сімей. – 101 арк.

20. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 24 – Накази, постанови, обіжники Голопристанськоїрайуправи, райземуправи. – 286 арк.

21. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 45 – Накази, постанови, обіжники Каланчацькоїсільуправи про заходи дисциплінарних стягнень за невихід на роботу. – 193 арк.

22. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 64 – Розпорядження, обіжники, вказівки Великоолександрівськогогебітскомісара та Нововоронцовськогорайкомітету. – 100 арк.

23. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 73 – Накази, розпорядження, обіжники Скадовськоїрайуправа. – 244 арк.

24. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 91 – Обіжники Олешківської райуправи, райземуправи, сільгоспуправління. – 218 арк.

25. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 94 – Накази, розпорядження, обіжники Скадовської райуправа. – 244 арк.

26. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 100 – Постанови, обіжники Олешківської райуправа, сільгоспкомендатури. – 414 арк.

27. ДАХО. – Ф. Р–1520 : Сільські управи Херсонщини (періоду нацистської окупації). – Оп. 1. – Спр. 103 – Відомості, списки про кількість населення; довідки, розписки громадян. – 190 арк.

28. ДАХО. Ф. Р-1953 Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів. - Оп. 1. спр. 208 – Доповідні записки, довідки, інформація про стан землекористування в колгоспах області. 1946 г. 341 арк.

Література

29. Азарх. І. Деякі аспекти побутування сільського населення на окупованій німцями території. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 51-60

30. Азарх. І. Повсякденне життя сільського населення Чернігівщини 1941–1943 рр. (за матеріалами Державного архіву Чернігівської області). Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. Вип. 16. С. 47-56.

31. Азарх. І. Спогади про село, якого нині немає на карті. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 14. С. 168- 174 .

32. Арутюнян Ю. Советскоекрестьянство в годыВеликойОтечественнойвойны / Ю. Арутюнян. Москва: Наука, 1970. 467 с.
33. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941-1945. Київ, 2000. С. 187-188.
34. Власенко С.І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України (1941-1943 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Власенко Світлана Іванівна. Київ, 2007.18 с.
35. Гінда.В . Освітня політика нацистів в райхскомісаріаті « Україна». Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. Вип. 15. С. 61-75.
36. Гончаренко О. Правова природа органів місцевого управління цивільної адміністрації рейхскомісаріату «Україна»: юридична теорія та окупаційна практика/О. Гончаренко. – Режим доступу: www.histans.com/JournALL/war/12/13.pdf.
37. Дубик. М. Реалізація стратегій виживання в місцях ув'язнення на окупованій території України у 1941–1944 рр. (на матеріалах листування громадян з УНФ «Взаєморозуміння і примирення»). Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 14. С.187-192.
38. Заболотна Т. Інформаційно-пропагандистська складова взаємодії окупаційної влади і місцевого населення в райхскомісаріаті « Україна» Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. Вип. 19. С. 142-171.

39. Загорулько М. Крах плана «Ольденбург»т / М. Загорулько, А. Юденков. Москва: Экономика, 1980. 376 с.
40. Історія міст і сіл УРСР., Т. 22 Херсонська область. Інститут історії академії наук УРСР. Київ, 1972. 710 с.
41. Історія українського селянства: Нариси в 2-х томах / гол. редактор В. М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2006. Т. 2. 653 с.
42. ІсторіяУкраїнської ССР: в десяти томах. Київ: Наукова думка, 1984 . Т. 8. 640 с.
43. Колекція листування громадян з УНФ «Взаєморозуміння і примирення» в Інституті історії України НАНУ. Справа 23-1997.
44. Коваль М.В. Общественнополитическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны / М.В. Коваль. Харьков: Наукова думка, 1977. 264 с.
45. Ковальська Л.А. Сільське господарство Донбасу в роки Великої вітчизняної війни (1941-1945 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Ковальська Леся Андріївна. Донецьк, 2008. 21 с.
46. Лобода. М. Працевикористання цивільного населення на окупованій території України(1941–1944рр.): історіографія питання. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. Вип. 12. С. 41-44.
47. Марченко. М.М . Мій рідний край у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. навчальний посібник для учнів 11-х класів. 2006. 170 с.
48. Микитюк А. І. Економічне життя Херсонського краю в період окупації 1942–1944 рр. (За матеріалами ДАХО) / А. І. Микитюк. Історія

в документах : Збірник наукових доповідей архівних читань. Херсон: Айлант, 2012. С. 62–66.

49. Нагайко. Т. Життя селян на окупованій території України в роки другої світової війни (за матеріалами центральних областей). Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 11. С.148-165

50. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. Київ, 1963. С. 4, 5.

51. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов. В 7-ми томах. Т.3. Москва, 1958. 432 с.

52. Пархоменко. Н. Житлово-побутові умови населення Харківщини у 1943–1945 рр. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2013. С. 65-70

53. Перехрест. О. Сільськогосподарський потенціал України в геостратегічних та воєнних планах нацистської Німеччини. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С. 170-174 .

54. Перехрест О.Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / НАН України. Ін-т історії України. — Київ, 2010. 150 с.

55. Перехрест. О. Г. Українське село в 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / НАН України. Ін-т історії України. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.

56. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 5 червня 1943р. «Про підготовку комбайнів і простих збиральних машин до збирання врожаю 1943 р.».

57. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны. 1941-1945 : в 3 т. Т.3 / Гл.ред. Юрчук В.И . Киев : Наукова думка, 1980 . 591 с.

58. Солдатенко В. Ф. Україна під нацистською окупацією: спалені села (1941– У45 1944 рр.): Анотований покажчик / Автори-упорядники: Бутко С. В., Герасименко Л. С., Киридон А. М., Пилявець Р. І., Яременко В. М. Київ: ДП НВЦ «Пріоритети», 2012. 362 с

59. Скоробогатов А.В. Харків у роки німецької окупації (1941 – 1943): автореф. дис. д-ра. іст. наук : 07.00.01 / Скоробогатов Анатолій Васильович. Харків, 2006. 30 с.

60. Турченко Ф. Г, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.

61. Удовик В.М. Німецько-фашистський окупаційний режим (1941-1944 рр.) на території генеральної області «Київ» (Київська та Полтавська області): автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / Удовик Володимир Михайлович. Київ, 2005. 17 с.

62. Цибуленко Г. В. Відтворення приватного володіння та користування землею окупаційним режимом 1941–1944 рр. / Г. В. Цибуленко / Херсонська область – 70 років історії. Матеріали науково-практичної конференції (м. Херсон, 20 березня 2014 р.). Херсон: Херсонська державна морська академія, 2014. С. 157–161.

63. Цибуленко Г. В. Історія повсякденності українського села в умовах окупації (за матеріалами фонду Р–1520 Сільські управи Херсонщини) / Г. В. Цибуленко / Історія в документах : Збірник наукових доповідей архівних читань. Херсон : Айлант, 2012. С. 29–35.

64. Цибуленко. Г. В. Облаштування окупаційною владою управління колективними аграрними господарствами на Херсонщині у 1941-1942рр. *Scriptoriumnostrum*. № 2 (5). 2016. С. 171-186

65. Цибуленко Г. В. Окупаційний режим за матеріалами фонду р-1520 – сільські управи державного архіву Херсонської області / Г. В. Цибуленко /*Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Вип. 29. Запоріжжя : Просвіта, 2012. С. 15-20.

66. Цибуленко. Г. В. Система натурального оподаткування на Херсонщині в умовах окупації 1941- 1944 рр. *Scriptoriumnostrum*. № 1-2. 2015. С. 177- 198

67. Цибуленко. Г.В. Нові елементи культурного простору селянства Херсонщини в умовах окупаційного режиму 1941–1944 рр. / Г. В. Цибуленко/ *Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. Вип. 34. Запоріжжя: Просвіта, 2015. С. 45-51.

68. Цибуленко Г. В. Формат і механізми «Нового порядку» окупаційної влади на Херсонщині 1941–1944 рр. / Г. В. Цибуленко, Л. О. Цибуленко. *Південний архів. Історичні науки : Зб. Наук праць*. – Вип. XXXI–XXXII. – Херсон : Вид. ХДУ, 2010. С. 252–265.

69. Цибуленко Г. В. Формування нової податкової системи на Херсонщині в умовах окупації 1941–1944 рр. / Г. В. Цибуленко. *ScriptoriumNostrum*. № 1. 2014 . С. 210–225. [Електронний ресурс] : [сайт] Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : sn.kspu.edu.

70. Цибуленко Г. В. Херсонщина в умовах геополітичних трансформацій ХХ ст. / Г. В. Цибуленко. *Херсонщина від найдавніших*

часів до сьогодні. Л. О. Цибуленко [та ін.]. Херсон:ПП «Вишемирський», 2014. С. 247–335.

71. Шевченко. В. До питання про характер боротьби українського народу проти фашистських агресорів (1939- 1945). Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 11. С. 42- 53.

72. Шевченко. М, Легасова Л. Спалені села (1941- 1944 рр.): український вимір трагедії. Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / Відп. ред. О.Є. Лисенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. Вип. 13. С.154-169